НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Серія "Філологічні науки"

Відповідальний редактор – д. філол. н., проф. ***Самойленко Г. В.***

Члени редколегії:

Аркат Н. М. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Астаф'єв О. Г. – д. філол. н., проф. Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бойко Н. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Ковальчук О. Г. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Левицький А. Е. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Михед П. В. – д. філол. н., провідн. спец. Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України та проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Плющ М. Я. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя та Київського педагогічного університету ім. М. Драгоманова;

Потапенко С. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Хархун В. П. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя

Постановою ВАК України журнал включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з філології (Бюлетень ВАК України, 2011. – № 2. – С. 6).

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 8 від 11.04.2013 р.

Наукові записки. Серія "Філологічні науки" (Ніжинський державний університет
Н34 імені Миколи Гоголя) / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – Кн. 2. – 267 с.

Адреса видавництва університету: **вул. Воздвиженська, 3/4,
м. Ніжин, 16600,
Чернігівська обл., Україна.**

**Тел.: (04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua**

Верстка і макетування – **Н. О. Приходько, А. В. Новгородська**
Літературний редактор – **А. М. Конівненко, О. М. Лісовець**
Коректор – **А. М. Конівненко**

Підписано до друку 16.09.2013
Гарнітура Computer Modern
Наклад 100 пр.

Формат 60x90/8
Офсетний друк
Замовлення № 216

Папір офсетний
Ум. друк. арк. 31,15
Обл.-вид. арк. 24,5

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

© Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2013
© Г. В. Самойленко, відповідальний редактор, 2013

УДК811.161.2’367.5

СЕМАНТИЧНІ РІЗНОВИДИ ПРЕДИКАТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кашуба Н. В.

У статті розглянуто предикати соціальної діяльності як семантичний різновид акціональних предикатів, визначено їхні диференційні семантичні ознаки, здійснено спробу їх семантичної класифікації.

Ключові слова: *семантичні типи предикатів, суб’єктний тип, суб’єктно-об’єктний тип, акціональні предикати, предикати соціальної діяльності, динамічність, результативність.*

В статье рассмотрены предикаты социальной деятельности как семантическая разновидность акциональных предикатов, определены их дифференциальные семантические признаки, осуществлена попытка их семантической классификации.

Ключевые слова*: семантические типы предикатов, субъектный тип, субъектно-объектный тип, акциональные предикаты, предикаты социальной деятельности, динамика, результативность.*

The article deals with predicates of social activities as a semantic kind of predicates of action, defined by their differential semantic features. The semantic classification of these predicates was made.

Key words: *semantic types of predicates, subject type of predicates, subject-object type of predicates, predicates of action, predicates of social activity, dynamism, effectiveness.*

До кола актуальних і найбільш перспективних проблем сучасного мовознавства належать питання, пов’язані зі структурно-значеннєвим потенціалом семантичних одиниць та їх класифікацією. Особливої ваги набуває виявлення семантичної типології предикатних одиниць, розмежування предикатної семантики стану, процесу, дії, буття, властивості. Цим питанням в україністиці присвячено дослідження І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, О. І. Леути,

П. П. Драгомирецького, В. А. Тимкової, Н. В. Кавери, Г. В. Кутньої та ін. На сьогодні встановлено, що визначальними у типологізації предикатів є ознаки статичності / динамічності, контрольованості / неконтрольованості ситуації, її спрямованості / неспрямованості на досягнення результату, активності / пасивності суб'єкта, локалізованості на часовій осі.

Предикати з семантикою дії та діяльності (акціональні предикати) виокремлено як самостійний семантичний клас на основі сукупності основних та супровідних семантичних ознак: динамічність і контрольованість позначуваної ситуації, активність суб'єкта дії, результативність, зорієнтованість на досягнення певних намірів, фазовість, локалізованість на часовій осі, каузативність. Проте межі предикатної семантики дії залишаються невизначеними, і на сьогодні ще не здійснено чітку семантичну диференціацію у межах цього предикатного класу.

Семантична група предикатів соціальної діяльності виявляє загальнокатегорійні ознаки акціональних предикатів, що дає підстави розглядати їх у межах цього класу. Водночас деякі з них означають низький ступінь динамічності, незмінність вияву предикатної ознаки протягом тривалого часу. Це, зокрема, предикати, що характеризують становище людини в суспільстві: *княжити, гетьманувати, панувати, верховодити, господарювати, бродяжити, козакувати, жебракувати, бурлакувати, старцювати* тощо. Їх іноді кваліфікують як предикати стану [5, с. 79]. Тому питання типологічного статусу предикатів соціальної діяльності людини залишається на сьогодні відкритим і актуальним у мовознавстві, а отже, потребує уважного розгляду. Метою цієї статті є з'ясування семантичних особливостей предикатів соціальної діяльності людини та їх семантична диференціація.

Предикати соціальної діяльності об'єднують значну кількість семантичних одиниць. Деякі з них можуть мати найбільш загальне значення і позначати будь-яку професійну або господарську діяльність людини: *діяти, взаємодіяти, працювати, протидіяти, робити, служити,* наприклад, *Словом, діяли ми за принципом вельмишановного пана Мольтке – «окремо йти, разом битися»... (Р. Андріяшик). Петро розказував: ніколи не бачив, щоб батько відпочивав... Усе*

щось робить (О. Коломієць). – Та я працюю, – каже батько (Л. Костенко). Мама там працюватиме, я вчитимусь (О. Чорногуз). На фронті в одному взводі служили (О. Коломієць). Майже цілий день вони проводять удвох, удвох працюють (О. Іваненко). Він пробує діяти інакше (Р. Іваничук). Марійка чимсь зміниться, а далі щодня приноситиме переміни, і я не зможу протидіяти впливові «друзів» (Р. Андріяшик).

Предикати діяльності з узагальненим значенням можуть уживатися на позначення багатьох різнотипних ситуацій, які, проте, об'єднані спільними ознаками динамічності, контрольованості. Їх типологічна семантика полягає в узагальненому відображенні активної соціальної діяльності людини.

Предикати цілеспрямованої діяльності, або діяльності для досягнення мети, були виокремлені як центр окремого семантичного типу речень у синтаксичному словнику за загальною редакцією Л. Г. Бабенко [10]. Підставою для цього є виразні предикатні ознаки цілеспрямованості та результативності дій. В українській мові до них належать: *боротися, вибивати, вибиватися, вимагати, вимолювати, випрошувати, вислужуватися, вистраждати, витягувати, відвоювати, добиватися, долати труднощі, домагатися, домовлятися, залагоджувати, заробляти, здобувати, змагатися, конкурувати, наполягати, прагнути, просуватися, старатися* та ін. Їхня типова семантика полягає в тому, що людина займається якоюсь діяльністю для досягнення своєї мети, отримання результату, докладаючи фізичні та моральні зусилля. Результативність і цілеспрямованість виявляють себе як домінувальні ознаки розгляданих предикатів, а вид діяльності і засіб – як другорядні і можуть бути різними. Структуру ситуації, крім суб'єкта та предиката, утворюють такі компоненти, як мета, результат, спосіб, засіб.

Предикати цілеспрямованої діяльності належать до суб'єктного семантичного типу предикатів, оскільки те явище або предмет, до якого прагне активний суб'єкт у своїй діяльності, є метою та результатом цієї діяльності, а не об'єктом. Вони об'єднують три семантичні групи, зумовлені структурно-семантичними різновидами позначуваних ситуацій:

1) предикати досягнення бажаного результату докладанням фізичних та моральних зусиль (*боротися, виходити, вибивати, вистраждати, воювати, добиватися, заробляти, підробляти*), наприклад, *Робиш, заробляєш, приробляєш, надурочні, преміальні... (О. Коломієць). Я ціную твою доблесть, ми ще воюватимемо (Р. Іваничук). Люди за щось борються, страждають, гинуть, а птаха знає, що все те даремно (Р. Іваничук). Через митрополита добивалися поступок у польського уряду і будували організації на ґрунті жорстокої дисципліни (Р. Андріяшик).* Крім предиката, структура ситуації включає мету або результат і може містити засіб, спосіб досягнення мети та контрагента;

2) предикати досягнення мети засобами мови (*доводити, домовлятися, випрошувати, вимолювати, вимагати, викручуватися, виправдовуватися, відпрошуватися, наполягати, переконувати, погрожувати, шантажувати),* наприклад, *Він доведе, що має право на власну мораль, що він не посередність, не маса, не рівня їм (В. Дрозд). Я з машиністом домовився (Р. Андріяшик). Не наполягав татарин (Р. Іваничук). Я і чути не хотів про Мігельську, але з Марійкою вже щось сталося: вона наполягала, сердилася, погрожувала… (Р. Андріяшик).* Особливістю аналізованих предикатів є те, що такий компонент ситуації, як засіб досягнення мети (засоби мови), включено до їх семантичної структури. Вони не віднесені до групи предикатів мовленнєвої діяльності, оскільки домінувальною семантичною ознакою тут є «цілеспрямовано діяти для досягнення мети», водночас сема «засобами мови» – другорядна;

3) предикати досягнення результату в змаганні та в порівнянні з кимось (*вибиватися, вигравати, вислужуватися, змагатися, конкурувати, програвати, просуватися, суперничати*), наприклад, *Працює в солідному журналі, здається, вибивається у верхи, постать його зараз досить помітна в критиці (В. Дрозд). Він і сьогодні довго змагався з жінками з цього приводу (О. Гончар). Загатний програв дві перші партії (В. Дрозд).*

У цій ситуації людина здійснює певні дії для отримання посади, нагороди, перемоги над кимось, у порівнянні з кимось. До структури ситуації належать результат, спосіб та контрагент.

Предикати діяльності як способу життя людини означають регулярне заняття певною справою, що може бути наслідком звички, улюбленим заняттям, розвагою – загалом, способом життя людини: *бешкетувати, босякувати, грати, гратися, гуляти, жебракувати, пиячити (пити, п'янствувати), рибалити, розважатися, старцювати, філософствувати*. Проте всі ситуації, позначувані предикатами цієї групи, мають різний характер заняття: *пиячити (пити, п'янствувати)* – постійно і надмірно вживати спиртні напої, маючи хворобливу пристрасть до них [3, с. 761], наприклад, *Люди тільки посміхаються в селі та кивають бровою на школу: дяки п'янствують... (С. Васильченко). Перше військо нехай п'є та гуляє, друге — замкової брами доглядає… (А. Кащенко). Ібрагім сьомий день пиячив на радощах… (Р. Іваничук); жебракувати (жебрачити, жебрати, жебрувати, старцювати)* – просити милостиню [3, с. 273], наприклад, *Сідай біля мене, жебратимемо до спілки (Р. Іваничук); філософствувати* – займатися філософськими проблемами [3, с. 1322], наприклад, *Чорний. Філософствуєш? Вічний. Потроху (О. Коломієць); рибалити* – ловити рибу, займатися рибальством [3, с. 1029], наприклад, *Австріяки окопалися уздовж Дністра, рибалили (Р. Андріяшик); гратися* – проводити час, забавляючись, розважаючись [3, с. 196], *розважатися, святкувати, гуляти,* наприклад, *Іван Кирилович нашорошився за столом, ніби горобець на морозі; він уже нікуди не спішив, ні в що не грався (В. Дрозд). Народ святкує, розважається, палить бенгальські вогні… (Л. Костенко).* Предикати цієї групи об'єднані здатністю до позначення динамічних безоб'єктних ситуацій з активним суб'єктом, який постійно або час від часу займається певною діяльністю, що характеризує його спосіб життя.

Предикати професійної діяльності позначають постійне заняття людини, пов'язане насамперед із професійною сферою її буття і утворюють численну групу: *баришувати, бондарювати, бурлакувати, візникувати, ворожити, гадати, гончарювати, господарювати, джигітувати, козакувати, пасічникувати, партизанити, учителювати, чабанувати, чоботарювати, чумакувати, шахтарювати, фотографувати*, наприклад, *Колишній учень дізнався, що саме*

тут учителює його колишній улюблений учитель (О. Іваненко). Батько сам чумакував, часто про того чумака, що занедужав у дорозі, співав (С. Васильченко). ...Відходить далеченько, фотографує, потім виймає блокнот, приготувався записувати (О. Коломієць). Ну, спробуємо ще стельмахувати! (С. Васильченко). За своїх молодих літ Сулима придбав собі великого войовничого хисту й завзяття, бо козакував саме під час славних походів гетьмана Сагайдачного (А. Кащенко). Платон майструє (О. Коломієць). Ситуації, відображувані предикатами професійної діяльності, різняться за видами діяльності суб'єкта, а інтегральними для них є ознаки динамічності, контрольованості, нецілеспрямованості та агентивності суб'єкта.

Предикати виконання суспільних функцій відображають ситуації здійснення активних дій, діяльності з метою досягнення суспільно важливого результату: *виконувати функції, уживати заходів, брати участь, мітингувати, бунтувати, звітуватися, балотуватися, голосувати, протестувати, обиратися, піаритися, переобиратися, займатися політикою, спонсорувати, займатися благодійністю, головувати, секретарювати, чергувати.* Вони об'єднані семантичною ознакою «виконувати свої функції у суспільстві, займатися суспільною діяльністю». Цю групу предикатів зближує з попередньою спільний семантичний сегмент, представлений семою «працювати в суспільстві, виконувати роботу». Проте їх виокремлено в самостійну групу на тій підставі, що вони не називають певні види професій і трудової діяльності, а характеризують виконання громадянами їх обов'язків та функцій у суспільстві, в суспільних організаціях.

Предикати трудових процесів у мовознавчій літературі зараховують до різних семантичних груп або розподіляють між ними: створення об'єкта, деструкції, зміни об'єкта, трудових процесів (І. І. Овчиннікова [7], Н. О. Бондар [1], А. В. Шумейкіна [9]). Проте їх можна виокремити в самостійну семантичну групу на підставі позначення різновиду об'єктної ситуації, у якій активний суб'єкт здійснює фізичні дії в межах різних видів трудової діяльності у промисловості, сільському господарстві, мистецтві. Вони об'єднують ситуації спеціальних активних дій у межах певних професій: *верстати, видавати,*

викладати, вичитувати, диригувати, боронувати, доїти, жати, клепати, косити, кроїти, кувати, молоти, молотити, мурувати, орати, пасти, перекладати, полоти, правити, прасувати, прати, прясти, садити, сапати, сіяти, склити, танцювати, тесати, ткати, торгувати, рекламувати, редагувати, цементувати, шити, штукатурити та ін. Домінувальною у семантичній структурі предикатів є сема «трудовий процес», наприклад, *А одна винахідлива фірма на Малій Арнаутській в Одесі навіть вийшла на позаземний рівень – жваво торгує зірками… (Л. Костенко). Вони вирішили, що я можу подати заяву, щоб мені дозволили редагувати, а, звичайно, редагувати будуть вони — Некрасов і Салтиков (О. Іваненко). Наш Плещеєв чудесно переклав, правда? (О. Іваненко). Прочитавши, ми зрозуміли, чому найвидатніший сучасний російський художник переклав їх (О. Іваненко).* Варто зауважити, що реальний об'єкт трудової діяльності може мислитися узагальнено або не реалізуватися на синтаксичному рівні у певних контекстах. Проте він передбачений семантичною ситуацією діяльності, а тому предикати трудових процесів потрактовуються як суб'єктно-об'єктні.

Предикати управління означають динамічні ситуації суспільної діяльності людей, у яких вони здійснюють дії, спрямовані на забезпечення функціонування різних інститутів держави та управління суспільними процесами: *арештувати, виконати, виправдати, заснувати, затвердити, звільнити, керувати, контролювати, поновити, призначити, реалізувати, регулювати, розвивати, розглядати, скасувати, сприяти, судити, сформувати, управляти.* Предикати об'єднані інтеграційною ознакою активного суб'єкта, у ролі якого виступають люди або групи осіб. Ситуація, позначувана предикатами управління, – динамічна, контрольована, цілеспрямована і може бути результативною *(формувати, арештувати, заснувати)* або нерезультативною *(управляти, керувати, розглядати).*

Динамічні *предикати управління* належать до суб'єктно-об'єктного типу, оскільки усі позначувані ними ситуації передбачають об'єкт, на який спрямовано дії активного суб'єкта, і цим вони відрізняються від суб'єктних *предикатів*

виконання суспільних функцій. Об'єкт характеризується широким семантичним діапазоном. Ним може бути предмет, суспільне явище, людина або група людей, установа, організація, документ, об'єкт суспільної та господарської діяльності тощо.

Предикати з семантикою функціонування в суспільстві, реалізації, трансформації, детермінації було виокремлено в російській мові як семантичні класи поряд з іншими у межах предикатів динамічного типу в дисертації Н. С. Хоменко, яка досліджувала предикати державних законодавчих актів [8, с. 28-29]. Спираючись на цю класифікацію, визначаємо такі групи *акціональних суб'єктно-об'єктних предикатів управління* в українській мові:

1) предикати законодавчої діяльності, які відображають діяльність людей, спрямовану на вироблення законів, законодавчого закріплення суспільних дій і процесів: *затвердити, видати, встановити, прийняти, підписати, ухвалити, визнати, скасувати, узаконити, підтвердити, ратифікувати, завіряти, законодавчо закріпити;*

2) предикати реалізації**,** що відображають ситуацію «здійснювати, виконувати, реалізовувати, втілювати в життя». Це велика група предикатів: *арештувати, виконати, виправдати, відкликати, відпрацювати, влаштувати, впровадити, задовольнити, звільнити, здійснити, нагородити, об'єднати, обрати, опротестувати, організувати, підготувати, покарати, помилувати, призначити, присвоїти, проголосити, публікувати, реалізувати, скликати, сформувати, судити, транслювати, оприлюднити;*

3) предикати керування суспільними процесами: *відкривати (засідання), забезпечувати, задовольняти, закривати (збори), керувати, контролювати, координувати, наглядати, надавати, очолювати, перевіряти, проводити, протидіяти, регулювати, розвивати, сприяти, узгоджувати, управляти;*

4) предикати трансформації: *позбавляти, поновлювати, відмінити, реформувати, реорганізувати, перебудувати, переформувати, скасувати, виключити, розпустити, ліквідувати, внести зміни, передати, спростити.*

Отже, предикати соціальної діяльності належать до акціонального типу

суб’єктних та суб’єктно-об’єктних предикатів і виявляють семантичні ознаки динамічності, контрольованості позначуваної ситуації і високої активності суб’єкта. Внаслідок спроби їх семантичної диференціації, здійсненої в статті, було виокремлено такі семантичні групи: предикати діяльності з узагальненим значенням; предикати цілеспрямованої та результативної діяльності; предикати діяльності як способу життя людини; предикати професійної діяльності; предикати виконання суспільних функцій; предикати трудових процесів, предикати управління.

Література

1. Бондарь Н. А. Структурно-семантическая характеристика предложений с предикатами лексико-семантической группы глаголов изменения: дисс. канд. филол. наук / Бондарь Н. А. – К., 1990. – 156 с.
2. Васильев Л. М. Системный семантический словарь русского языка. Предикатная лексика : учеб. пособ. / Л. М. Васильев. – Уфа : Башкир. гос. ун-т, 2000. – Вып. 2. – 146 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 220 с.
5. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану: дис. канд. філол. наук. / Кавера Н. В. – К. : Інститут української мови НАН України, 2008. – 206 с.
6. Каленич В. М. Двоскладні речення з одновалентними дієслівними предикатами в українській мові : автореф. дис. канд. філол. наук / Каленич В. М. – К. : Інститут української мови НАН України, 2007. – 20 с.
7. Овчиннікова І. І. Принципи та методика виділення лексико-семантичних груп дієслів конкретної фізичної дії / І. І. Овчиннікова // Проблеми граматики та лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред. А. П. Грищенко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – С. 42–48.
8. Хоменко Н. С. Семантические типы предикатов в государственных

законодательных актах : дисс. канд. филол. наук / Хоменко Н. С. – К., 1991. – 165 л.

9. Шумейкіна А. В. Багатозначність дієслів конкретної фізичної дії: автореф. канд. філол. наук / Шумейкіна А. В. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 21 с.

10. Экспериментальный синтаксический словарь / под ред. Л. Г. Бабенко / Словарные статьи [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.slovari.ru/default.aspx?s=0&p=2851. – Назва з екрана.